

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA USTOZ-SHOGIRD AN'ANASI VA MENTORLIKNI QIYOSIY TAHLILI

S.A.Rashidov¹ 

Mas'ul muallif: Rashidov Sardor Alisher o'g'li, Samarqand davlat pedagogika instituti "Musika ta'limi" kafedrasida doktoranti (PhD).

e-mail:
rashidovsardor29@gmail.com

Received: 28 Sentabr 2026

Accepted: 03 Oktabr 2026

Published: 08 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Rashidov, S. A. BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA USTOZ-SHOGIRD AN'ANASI VA MENTORLIKNI QIYOSIY TAHLILI / S. A. Rashidov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 1. — B. 198–201.

1. Samarqand davlat pedagogika instituti "Musika ta'limi" kafedrasida doktoranti (PhD)

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mentorlik amaliyotini takomillashtirish maqsadida o'zbek ustoz-shogird an'anasi va zamonaviy xalqaro kasbiy mentoring nazariyalari qiyosiy tahlil qilinadi. An'ananing to'rt pedagogik unsuri – namoyish va taqlid, individual hamrohlik, mas'uliyatni bosqichma-bosqich topshirish hamda ma'naviy-axloqiy uzatish – kognitiv shogirdlik, vaziyatli o'qish va Kramning mentorlik funksiyalari bilan sakkiz mezon bo'yicha solishtiriladi. Tahlil ikki yondashuv bir-birini inkor etmasdan, aksincha to'ldirishini ko'rsatadi: an'ana davomiylik va qadriyatlarni uzatishda, zamonaviy mentoring esa aniq maqsad, refleksiya va baholashda kuchli. Muallif mentorlik amaliyotini takomillashtirishning besh yo'nalishini taklif etadi.

Kalit so'zlar: ustoz-shogird an'anasi, kasbiy mentorlik, musiqa ta'limi o'qituvchisi, kognitiv shogirdlik, qiyosiy tahlil, kasbiy shakllanish, maqom.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТРАДИЦИИ «УСТОЗ-ШОГИРД» И НАСТАВНИЧЕСТВА (МЕНТОРСТВА) В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ узбекской традиции «устоз-шогирд» и современных теорий профессионального mentorства с целью совершенствования mentorской практики при подготовке будущих учителей музыки. Четыре педагогических элемента традиции - демонстрация и подражание, индивидуальное сопровождение, поэтапная передача ответственности и духовно-нравственная передача опыта - сопоставляются с концепциями когнитивного ученичества, ситуативного обучения и функциями mentorства по К. Крам по восьми критериям. Анализ показывает, что эти подходы не противоречат, а дополняют друг друга: традиция сильна преемственностью и передачей ценностей, современное mentorство - четкими целями, рефлексией и оцениванием. Предложены пять направлений совершенствования mentorской практики.

Ключевые слова: традиция «устоз-шогирд», профессиональное mentorство, учитель музыки, когнитивное ученичество, сравнительный анализ, профессиональное становление, макам.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE USTOZ-SHOGIRD TRADITION AND MENTORING IN THE TRAINING OF FUTURE MUSIC TEACHERS

Abstract. The article presents a comparative analysis of the Uzbek ustoz-shogird (master-apprentice) tradition and contemporary theories of professional mentoring, aiming to improve mentoring practice in the training of future music teachers. Four pedagogical elements of the tradition—demonstration and imitation, individual accompaniment, gradual transfer of responsibility, and moral-ethical transmission—are compared with cognitive apprenticeship, situated learning, and Kram's mentoring functions across eight criteria. The analysis suggests that the two approaches complement rather than contradict each other: the tradition is strong in continuity and value transmission, whereas contemporary mentoring is strong in explicit goals, reflection, and assessment. Five directions for improving mentoring practice are proposed.

Keywords: ustoz-shogird tradition, professional mentoring, music teacher, cognitive apprenticeship, comparative analysis, professional development, maqom.

Kirish. Musika o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi ikki xil bilimga tayanadi: so'z va yozuv orqali ifodalash mumkin bo'lgan nazariy bilimga hamda faqat ko'rish, eshitish va takroriy mashq orqali o'zlashtiriladigan ijro va pedagogik mahoratga. Ikkinchi turdagi bilimni M.Polanyi yashirin (tacit) bilim deb atagan: biz aytib bera olganimizdan ko'ra ko'proq narsani bilamiz [1]. Aynan shu sababli musiqa ta'limida bilimni yakka tartibda, namuna orqali uzatish shakllari asrlar davomida o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

O'zbekistonda milliy maqom san'atini asrash va yosh avlodga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Maqom an'anasi tarixan ustoz-shogird munosabatlari orqali saqlanib kelgan; T.Levinning Markaziy Osiyo maqom ijrochiligiga bag'ishlangan tadqiqotida ham bu an'ana bilim uzatishning asosiy mexanizmi

sifatida ko'rsatilib, uning sovet davridagi institutsional o'zgarishlari yoritilgan [2]. Zamonaviy oliy ta'lim esa boshqacha mantiqda ishlaydi: kredit-modul tizimi, aniq belgilangan soatlar, oldindan rejalashtirilgan natijalar va rasmiy baholash. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi aynan shu ikki mantiq kesishgan joyda tayyorlanadi.

Bu ziddiyatni yumshatishning yo'llaridan biri – xalqaro pedagogikada keng qo'llaniladigan kasbiy mentorlik (professional mentoring) tushunchasidan foydalanish. Mentorlik bo'yicha jahon adabiyoti boy, biroq u asosan umumkasbiy va G'arb ta'lim kontekstida shakllangan; ko'rib chiqilgan manbalarda milliy ijro an'anasidagi ustoz-shogird munosabatlari bilan uzviy qiyoslash kam uchraydi. Shu bois maqolaning maqsadi – ustoz-shogird an'anasi va zamonaviy kasbiy mentoringni qiyosiy tahlil qilib, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mentorlik amaliyotini takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashdir.

Tadqiqotda uchta savolga javob izlanadi: (1) ustoz-shogird an'anasi qanday pedagogik unsurlardan tashkil topgan; (2) bu unsurlar xalqaro mentoring nazariyalaridagi qaysi tushunchalarga mos keladi va qayerda ulardan farqlanadi; (3) qiyosiy tahlildan mentorlik amaliyotini takomillashtirish uchun qanday xulosalar kelib chiqadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, ilmiy adabiyotlarni qiyosiy-tanqidiy tahlil qilish, tizimlashtirish va analogiya usullariga tayangan. Qiyoslash uchun uchta nazariy yo'nalish tanlandi.

Birinchisi – L.S.Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi. Unga ko'ra o'rganuvchi mustaqil uddalay olmaydigan, lekin tajribali hamkor yordamida bajara oladigan faoliyat sohasi (yaqin rivojlanish zonasi) rivojlanishning asosiy makonidir [3]. Ikkinchisi – kognitiv shogirdlik modeli: A.Kollinz, J.S.Braun va S.Nyumen an'anaviy hunar shogirdligi tajribasini maktab ta'limiga ko'chirib, unga xos oltita usulni – namoyish (modeling), yo'l-yo'riq berish (coaching), tayanch berish (scaffolding), fikrni bayon etish (articulation), refleksiya (reflection) va mustaqil izlanish (exploration) – ajratib ko'rsatgan [4; 5]. Uchinchisi – J.Leyv va E.Vengerning vaziyatli o'qish nazariyasi: yangi kelgan kishi amaliyot jamoasiga «qonuniy chekka ishtirokchi» sifatida qo'shilib, asta-sekin jamoaning to'laqonli a'zosiga aylanadi [6; 7].

Mentorlikning o'zi K.Kramning ikki funksiyali tavsifi orqali [8] hamda bo'lajak o'qituvchilarni mentorlik bilan tayyorlashga doir A.Xobson va hamkasblarining sharhi asosida ko'rib chiqildi [9]. Bu sharhda mentorlikning foydali natijalari bilan birga uning sifati mentoring tayyorgarligiga va tashkiliy sharoitga bog'liqligi ham qayd etilgan. Musiqa ta'limi kontekstini aniqlash uchun H.Gauntning konservatoriyadagi yakka tartibdagi mashg'ulotlarga oid tadqiqotlaridan foydalanildi [10; 11].

Natijalar va muhokama.

1. Ustoz-shogird an'anasining pedagogik unsurlari

An'anaviy ustoz-shogird munosabatlarini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilganda to'rtta o'zaro bog'liq unisurni ajratish mumkin.

1) Namoyish va taqlid. Ustoz kuy yoki ijro usulini o'zi ijro etib ko'rsatadi, shogird tinglaydi, kuzatadi va takrorlaydi. Musiqada bu yo'l alohida ahamiyatga ega, chunki ovoz bo'yog'i, nafas, ritmik erkinlik, ohang bezaklari kabi nozikliklarni so'z yoki nota yozuvi bilan to'liq ifodalab bo'lmaydi. Bu Polanyi tasvirlagan yashirin bilimning musiqiy ko'rinishidir [1].

2) Individual hamrohlik. Ustoz shogirdning qobiliyati, o'zlashtirish sur'ati va shaxsiy xususiyatlariga qarab yondashuvni moslaydi; munosabat yillar davomida davom etadi va o'quv soatlari bilan cheklanmaydi. Konservatoriyada yakka tartibdagi mashg'ulotlarni o'rgangan H.Gaunt tadqiqotlarida ham o'qituvchilar va talabalar bu shaklning muhim tomonlari sifatida shaxsiy munosabat va individual moslashuvni qayd etgan [10; 11].

3) Mas'uliyatni bosqichma-bosqich topshirish. An'anaga ko'ra shogird avval ustoz ijrosini kuzatadi, so'ng yordamchi vazifalarni bajaradi, keyin ustoz nazoratida mustaqil ijro etadi va nihoyat o'zi shogird tayyorlashga kirishadi. Bir bosqichdan ikkinchisiga o'tish vaqti odatda ustozning shaxsiy bahosiga bog'liq bo'ladi.

4) Ma'naviy-axloqiy uzatish. Ustoz shogirdga ijro sirlari bilan birga kasbga hurmat, ustoz va an'anaga sadoqat, mehnatsevarlik, halollik kabi fazilatlarini ham o'z xulq-atvori namunasi orqali singdiradi. Aynan shu unsur an'anani oddiy o'qitish usulidan farqlab, uni kasbiy shakllanishning butun tizimiga aylantiradi.

2. Zamonaviy kasbiy mentoring yondashuvlari

K.Kram mentorlikning ikki funksiyasini ajratgan: kasbiy rivojlanishga ko'maklashish (yo'l-yo'riq berish, himoya qilish, qiyin topshiriqlar berish) va psixologik-ijtimoiy qo'llab-quvvatlash (namuna bo'lish, ruhiy madad, maslahat) [8]. Ikkinchi funksiyada ma'naviy-axloqiy hamrohlikka yaqin jihat bor, biroq u qadriyatlarni tizimli uzatishga emas, mentor va o'quvchi o'rtasidagi ishonchli munosabatga qaratilgan.

Kognitiv shogirdlik modeli esa amaliy mahoratning ko'rinmas qismini – mutaxassisning fikrlash jarayonini – ko'rinadigan qilishga intiladi. Oltita usuldan dastlabki uchta (namoyish, yo'l-yo'riq va tayanch) ustoz-shogird an'anasiga yaqin, keyingi uchta (fikrni bayon etish, refleksiya, mustaqil izlanish) esa o'quvchidan o'z fikrlashini ochiq ifodalashni talab qiladi [4; 5]. Tayanch berish tamoyilida yordam o'quvchi o'sgan sari asta kamaytiriladi; bu Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi g'oyasi bilan bog'liq [3].

Leyv va Vengerdan o'rganish amaliyot jamoasiga qo'shilish jarayoni sifatida talqin etiladi: yangi kelgan kishi jamoaning chekkasida oddiy vazifalardan boshlab, asta-sekin markazga o'tadi [6; 7]. Bu tasvir ustoz atrofidagi shogirdlar davrasining tarixiy amaliyotiga juda yaqin. Shu bilan birga bo'lajak o'qituvchilarni mentorlik orqali tayyorlash bo'yicha xalqaro sharh mentorlik natijasi mentoring tayyorgarligi va tashkiliy sharoitga bog'liqligini ko'rsatadi [9]; ya'ni mentorlikning o'zi hali sifat kafolati emas.

3. Qiyosiy tahlil

Ikki yondashuvni sakkiz mezon bo'yicha solishtirish natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Ustoz-shogird an'anasi va zamonaviy kasbiy mentoringning qiyosiy tavsifi

Mezon	Ustoz-shogird an'anasi	Zamonaviy kasbiy mentoring (kognitiv shogirdlik va mentorlik adabiyoti asosida)
Uzatiladigan mazmun	Ijro mahorati, badiiy did, repertuar, kasbiy odob va qadriyatlar birgalikda uzatiladi	Kasbiy bilim va ko'nikmalar, psixologik-ijtimoiy qo'llab-quvvatlash; qadriyatlar ko'pincha alohida maqsad sifatida qo'yilmaydi
Munosabat tabiati	Shaxsiy, hurmat va sadoqatga tayangan, ierarxik	Rasmiylashtirilgan hamkorlik; zamonaviy talqinlarda o'zaro o'rganish ta'kidlanadi
Muddat	Uzoq muddatli, ko'pincha bir necha yil; muddat qat'iy belgilanmaydi	Odatda dastur yoki amaliyot davri bilan cheklangan
Asosiy usul	Namoyish, takrorlash, birgalikda ijro; izohlash nisbatan kam	Namoyish bilan birga fikrni bayon etish, refleksiya, yo'naltiruvchi savollar
Mas'uliyat topshirish	Bosqichma-bosqich; o'tish vaqtini ustoz shaxsan belgilaydi	Tayanch berish va uni asta kamaytirish; bosqichlar ko'pincha oldindan ochiq belgilanadi
Ma'naviy-axloqiy jihat	Ta'limning ajralmas, asosiy qismi	Psixologik-ijtimoiy funktsiya doirasida; tizimli uzatilmaydi
Baholash	Ustoz va kasbiy jamoa tan olishi; norasmiy, yillar davomida sinaladi	Aniq mezonlar, portfolio, kuzatuv varaqalari, yozma refleksiya
Institutsional joylashuvi	Tarixan ta'lim tizimidan tashqarida shakllangan; sovet davrida institutsional shaklga moslashgan	Ta'lim dasturi, reja va hujjatlar bilan bog'langan

Manba: muallif tomonidan adabiyotlar tahlili asosida tuzilgan.

Jadvaldan ikki yondashuv o'rtasida chuqur ichki yaqinlik borligi ko'rinadi. An'anaviy namoyish kognitiv shogirdlikdagi modeling ga, individual hamrohlik coaching ga, mas'uliyatni bosqichma-bosqich topshirish esa scaffolding va Leyv-Venger tasvirlagan «chekkan markazga» harakatga mos keladi. Demak, ustoz-shogird an'anasini nazariyaga sig'maydigan qadimiy hodisa deb emas, zamonaviy pedagogik tushunchalar orqali tavsiflash mumkin bo'lgan tizim sifatida ko'rish o'rinlidir.

Farqlar esa uch nuqtada to'planadi. Birinchidan, an'anada fikrni bayon etish va refleksiya nisbatan kam: ustoz «qanday» ijro etishni ko'rsatadi, biroq «nima uchun aynan shunday» ekanini har doim ham izohlamaydi. Bo'lajak o'qituvchi uchun bu muhim, chunki u nafaqat ijro etishi, balki bilganini boshqalarga o'rgata olishi kerak. Ikkinchidan, an'ana tarixan ta'lim tizimidan tashqarida shakllangan va, T.Levin ko'rsatganidek, sovet davrida institutsional tuzilmalarga moslashishga majbur bo'lgan [2]. Bugungi kredit-modul tizimida uning uzoq muddatli va yakka tartibdagi tabiati rasmiy soatlar hamda baholash mezonlari bilan to'qnashadi. Uchinchidan, zamonaviy mentoringda ma'naviy-axloqiy uzatish aniq maqsad sifatida kam qo'yiladi; milliy musiqa merosini asrash vazifasi turgan sohada bu kamchilik sezilarli.

4. Mentorlik amaliyotini takomillashtirish yo'nalishlari

Qiyosiy tahlil natijalariga tayanib, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashdagi mentorlik amaliyotini takomillashtirishning besh yo'nalishini taklif etamiz.

1) Mentorlik muddatini uzaytirish. Mentor bilan talaba hamkorligini bitta pedagogik amaliyot davri bilan cheklamay, bir necha semestrga yoyish. Bu individual hamrohlik va ishonchga asoslangan munosabat uchun zarur sharoit yaratadi.

2) Namoyishni refleksiya bilan to'ldirish. Mentor ijro yoki dars namunasini ko'rsatgach, o'z qarorlarini izohlashi, talaba esa o'z fikrini bayon etishi lozim. Bu D.Shyon ta'riflagan reflektiv amaliyot g'oyasiga tayanadi [13] va D.Lorti tasvirlagan xavfni – talaba o'z o'qituvchilaridan ko'rganini tanqidiy tahlil qilmay takrorlashga moyilligini – kamaytiradi [12].

3) Bosqichlarni ochiq belgilash. Kuzatuvchi – yordamchi – hamkor – mustaqil o'qituvchi ketma-ketligini talaba oldindan biladigan tarzda tuzish. Mas'uliyat ortishi tayanchni kamaytirish va chekkan markazga harakat tamoyillariga mos keladi.

4) Ma'naviy-axloqiy hamrohlikni ko'rinadigan qilish. Kasbiy qadriyatlar haqidagi muloqotni mentorlik jurnali yoki portfoliodagi refleksiv yozuvlar orqali qayd etish. Shuni ta'kidlash zarurki, bu unsur mezonlar ro'yxatiga aylanib qolsa, o'z mohiyatini yo'qotishi mumkin; shu bois uni miqdoriy ball bilan emas, sifat tavsifi orqali baholash maqsadga muvofiq.

5) Mentorlarni tayyorlash. Ustozning o'z tajribasini tushuntira olishi alohida ko'nikmadir. Mentor-o'qituvchilar uchun qisqa metodik tayyorgarlik zarur, chunki mentorlik natijasi ko'p jihatdan mentor tayyorgarligiga bog'liq [9].

Bu xulosalar nazariy tahlilga asoslangan. Ularning amaliyotdagi samaradorligi alohida pedagogik tajriba-sinovda tekshirilishi lozim. Shuningdek, ustoz-shogird an'anasining mahalliy yo'llari (masalan, Buxoro Shashmaqomi, Farg'ona-Toshkent va Xorazm maqom yo'llari) o'rtasidagi farqlar ushbu maqolada ko'rib chiqilmadi va keyingi tadqiqotlar uchun ochiq qoladi.

Xulosa.

1. Ustoz-shogird an'anasini to'rt pedagogik unsurdan – namoyish va taqlid, individual hamrohlik, mas'uliyatni bosqichma-bosqich topshirish hamda ma'naviy-axloqiy uzatish – iborat tizim sifatida tavsiflash mumkin.

2. Dastlabki uch unsur zamonaviy kognitiv shogirdlik va vaziyatli o'qish tushunchalariga mos keladi; ma'naviy-

axloqiy uzatish esa mentoringning psixologik-ijtimoiy funksiyasi bilan qisman kesishadi, ammo undan kengroq mazmunga ega.

3. An'ananing zaif tomoni – fikrni bayon etish, refleksiya va aniq baholash; zamonaviy mentoringning zaif tomoni – davomiylik va qadriyatlarni uzatish.

4. Mentorlik amaliyotini takomillashtirish ikki yondashuvning kuchli tomonlarini uyg'unlashtirishni talab etadi; buning uchun besh yo'nalish taklif etildi. Ularning samaradorligi keyingi bosqichda tajriba-sinov orqali tekshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Polanyi M. The Tacit Dimension. – Garden City, NY: Doubleday, 1966. – 108 p.
- [2] Levin T. The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia (and Queens, New York). – Bloomington: Indiana University Press, 1996.
- [3] Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
- [4] Collins A., Brown J.S., Newman S.E. Cognitive apprenticeship: Teaching the crafts of reading, writing, and mathematics // Resnick L.B. (Ed.). Knowing, Learning, and Instruction: Essays in Honor of Robert Glaser. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1989. – P. 453–494.
- [5] Collins A., Brown J.S., Holum A. Cognitive apprenticeship: Making thinking visible // American Educator. – 1991. – Vol. 15, No. 3. – P. 6–11, 38–46.
- [6] Lave J., Wenger E. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- [7] Wenger E. Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- [8] Kram K.E. Mentoring at Work: Developmental Relationships in Organizational Life. – Glenview, IL: Scott, Foresman, 1985.
- [9] Hobson A.J., Ashby P., Malderez A., Tomlinson P.D. Mentoring beginning teachers: What we know and what we don't // Teaching and Teacher Education. – 2009. – Vol. 25, No. 1. – P. 207–216.
- [10] Gaunt H. One-to-one tuition in a conservatoire: The perceptions of instrumental and vocal students // Psychology of Music. – 2008. – Vol. 36, No. 2. – P. 215–245.
- [11] Gaunt H. One-to-one tuition in a conservatoire: The perceptions of instrumental and vocal teachers // Psychology of Music. – 2010. – Vol. 38, No. 2. – P. 178–208.
- [12] Lortie D.C. Schoolteacher: A Sociological Study. – Chicago: University of Chicago Press, 1975.
- [13] Schön D.A. Educating the Reflective Practitioner. – San Francisco: Jossey-Bass, 1987.